

Централізована бібліотечна система для дітей м. Львова
Відділ інновацій, маркетингу і перспективних технологій

З серії
“Вони плекали образ України”

Бібліографічна пам’ятка

***“Михайло Грушевський:
історичні поступи та здобутки”***
(До 145-річчя з дня народження українського історика)

Львів-2011

*"М. С. Грушевський... - найвидатніший український історик,
людина величезної ерудиції"*

В. Вернадський

*"Грушевський сполучає в собі дві гігантські творчі постаті:
найбільший дослідник тисячолітньої історії України і
найбільший творець живої історії – великого відродження
України 20 століття"*

Ю. Лавріненко

В історію Михайло Сергійович Грушевський увійшов як учений, педагог, громадський і політичний діяч, публіцист, історик і письменник.

Походив відомий історик з родини Грушів-Грушевських, які проживали в Чигиринському повіті на Київщині. Є відомості, що цей рід, був колись козацьким. При гетьмані Богдані Хмельницькому служив військовий писар Іван Груша, "чоловік дуже освічений і розумний", який часто бував у різних посольствах і на переговорах. Пізніше Груші замінили шаблю на хрест – стали священниками, але багатством ніколи не славилися.

Батько Михайла, Сергій (1833-1901 рр.), був сином дякона. Закінчивши Київську духовну академію, відмовився від священницького постригу і обрав кар'єру освітянина, щоправда у духовних закладах тодішньої Російської імперії. Він був визначним педагогом, старався піднести рівень школи, склав зразковий підручник церковнослов'янської мови. Цим підручником користувались майже в цілій Російській державі, і він приніс йому значний матеріальний достаток.

З попівського роду походила і мати Михайла Сергійовича Глафіра Захарівна, народжена Оппокова по лінії батька, а по лінії матері – Сарчинська.

Народився Михайло Грушевський 29 вересня 1866 р. в місті

Холмі (Польща, сьогодні - Хелм). В той час батько його був учителем греко-уніятської гімназії, і проживав у будинку духовної семінарії. Там і побачив світ Михайло (тепер там римсько-католицька духовна семінарія).

У 1870 році родина Грушевських переїхала на Північний Кавказ, куди батько Михайла одержав призначення на

посаду інспектора, а потім - і директора народних шкіл. Жили Грушевські у Ставрополі, Владикавказі й Тифлісі (Тбілісі). Тут, на чужині, наш великий історик прожив свої дитячі роки.

Батько залюбки оповідав дітям про Україну, про українські звичаї, учив їх українських пісень, приказок, розказував їм українські казки. Малий Михайло, хоч і не бачив рідної землі, вже з дитинства вчився її любити й шанувати. Що три роки батько брав довшу відпустку на вакації, й тоді ціла родина виїздила в Україну провідувати широко розгалужену родину. Ці подорожі батько використовував на те, щоб у синові скріпити й поглибити любов до рідного краю, до його природи, до народних звичаїв, до української мови, пісні й поезії.

Михайло довго гостював у свого діда, священника в селі Лісники під Києвом. Велична українська природа, славна історія, висока культура і традиції рідного народу залишили в душі хлопчика хороші враження. Тільки тут він по-справжньому почував себе вдома.

Здобувши домашню початкову освіту, у 1880 році Михайло був зарахований до третього класу Тифліської гімназії. Навчався він легко, встигав з усіх предметів, але найбільше приваблювали його українська історія і література. Під час навчання у гімназії хлопчик уважно стежив за публікаціями в журналі “Киевская старина”, який вважався одним із кращих періодичних видань історичного профілю в останній третині ХІХ століття.

До періоду життя в Грузії належать перші літературні спроби майбутнього історика українською мовою. Одне з його юнацьких оповідань, “Бехаль-Джугур”, в основу якого ліг сюжет із добре знайомого йому Кавказького східного життя, 1885 року було надруковане у львівській газеті “Діло”. У 1886 році Михайло Грушевський, закінчивши гімназію, вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. У Києві він познайомився з багатьма представниками ліберально-демократичного науково-художнього напівлегального об’єднання “Стара громада”, а її багаторічний неформальний лідер Володимир

Антонович, професор російської історії Університету св. Володимира, стає вчителем і науковим наставником Михайла. В студентські роки М. Грушевський глибоко вивчає історію Середнього Подніпров'я доби Давньої Русі, а також середньовічну історію. Молодий дослідник готує і публікує в авторитетних виданнях “Киевская старина” і “Київські університетські відомості” серію солідних наукових статей. Після закінчення університету М. Грушевський захищає кандидатську дисертацію “Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV”.

У 1894 році М. Грушевський переїхав до Львова, де очолив кафедру всесвітньої історії з поглибленим викладанням історії Східної Європи. Поряд із продуктивною лекційною роботою вчений займається науковою діяльністю. Ще в Києві в 1893 році він був обраний членом Наукового товариства імені Т. Шевченка. Переїхавши до Львова, він реорганізував і активізував роботу товариства, а згодом, у 1897 році очолив НТШ. Разом зі своїми учнями і послідовниками Михайло Грушевський зібрав величезний, не відомий науковому світові, архівно-документальний матеріал, що стосувався різних періодів історії України. Грунтуючись на зібраних даних, Михайло Сергійович приступив до роботи над фундаментальною багатомною “Історією України-Русі”. Ця праця стала найважливішою справою всього життя Грушевського. Перший том “Історії України-Русі” вийшов у Львові в 1898 році, а останній був виданий у Києві вже по смерті автора, у 1936.

Політичну діяльність Михайло Сергійович Грушевський розпочав у Галичині, де в 1899 став одним із засновників Української національно-демократичної партії.

На початку двадцятого століття Михайла Сергійовича запрошують до Парижа прочитати курс лекцій з історії України в російській вільній школі. З метою розширення наукових контактів він відвідує Лондон, Лейпціг, Берлін, де знаходить однодумців серед відомих вчених-істориків.

Львів подарував Михайлові Грушевському і особисте щастя. Тут він познайомився з громадською діячкою, педагогом і перекладачем Марією Сильвестрівною Вояковською, котра стала його дружиною. В 1900 році у Львові у Грушевських народилася донька Катерина, відома пізніше як етнолог, культуролог, фольклорист і незмінний помічник батька у його науковій роботі.

У 1902 році Михайло Грушевський буде у Львові виллу. Як пише дослідник Василь Горинь, “це була не просто вілла, а творча лабораторія історіографії України, будинок вченого, професора університету і громадського діяча, місце щоденної творчої праці великого історика у своєму кабінеті з багатющою бібліотекою, де за чашкою чаю майже щовечора вела розмови-дискусії львівська еліта”. Це була гарна двоповерхова будівля, споруджена у псевдо-романському стилі. Довкола неї закладено молодий сад. У своїх листах Михайло Грушевський

тепло згадує про свій город, де пишно цвіли бузок, жасмин та троянди. Він садив і пересаджував груші, і, можливо, одна з них, що навпроти входу до музею, збереглася до наших днів. Вчений любив свою садибу. Значно пізніше із щемливою тугою він писав, що часто мріє про те, щоб вернутися до своїх книжок, до дерев, які садив

тому 20 літ, і тихенько пожити під їх тінню. Але не судилося. Після закінченні Першої світової війни сім'я Грушевських ніколи не повернеться до Львова.

У 1905 році Михайло Сергійович повертається до Києва. Цей період був надзвичайно плідним для наукової роботи видатного історика. Вчений видає популярну книгу "Про старі часи на Україні. Для першого початку", а згодом - розраховану на більш підготовленого читача "Ілюстровану історію України". Виходить велика кількість його статей як українською, так і російською мовами. Він обґрунтовує необхідність відкриття українських кафедр, впровадження університетського викладання українською мовою, пише книгу про історію українського козацтва, веде широку лекторську діяльність.

У Києві Михайло Сергійович розпочинає будівництво будинку. 1908 року родина Грушевських (Михайло Сергійович, його дружина Марія Сильвестрівна, брат Олександр і сестра Ганна) на залишені у спадок кошти батька – відомого педагога Сергія Федоровича Грушевського, купляють присадибну ділянку з трьохповерховим будинком. На

території садиби 1908-1909 рр. був зведений шестиповерховий будинок із мансардою, фасад якого прикрасили в національному стилі за проектом знаменитого українського архітектора і художника Василя Кричевського. Цим Михайло Грушевський хотів ще більше підкреслити свій український дух. У січні 1918 року під час наступу на Київ більшовицьких військ, цей будинок був цілеспрямовано зруйнований. Можливо, таким чином вони сподівалися знищити сім'ю Грушевських. На жаль, частково це вдалося – від пережитого шоку померла стара мати Михайла Сергійовича, яку буквально на руках винесли з палаючої будівлі. Через два дні мати померла в лікарні. Саме в цьому будинку згоріла унікальна колекція старожитностей Грушевського, яку він збирав упродовж багатьох років, бібліотека, частка архіву.

Перша світова війна застала історика в Галичині у селі Криворівня. Мало не щороку він приїздив до цього благородного краю, мав тут свій будиночок.

В листопаді 1914 року Михайло Сергійович, (через Австрію, Італію і Румунію) зумів повернутися до Києва. Тут був заарештований російською владою, яка вже давно слідкувала за його діяльністю, звинувачений в "австрофільстві" і засуджений до заслання у Сибір. На прохання російської Академії наук Грушевського переводять спершу до Симбірська, згодом до Казані, а звідти, завдяки клопотанню всесвітньо відомого вченого Володимира Вернадського – до Москви під нагляд поліції без права займатися професійною діяльністю. Лише під час Лютневої революції 1917 р. М. Грушевський остаточно отримав волю та негайно повернувся в Україну, де поринув у політичне життя. Саме тут, у Києві, від 4 березня 1917 р. діяв представницький орган українського народу – Українська Центральна Рада, яка 7 березня, заочно, своїм головою обрала Михайла Грушевського. Під його керівництвом Центральна Рада діяла впродовж 14 місяців до гетьманського перевороту в квітні 1918 р. Враховуючи зміну політичної і соціально-економічної ситуації, Центральна Рада пройшла шлях від вимог автономії до проголошення незалежної української держави. Першим Універсалом було проголошено автономію України в складі Російської федеративної республіки. Третім Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, а 22 січня 1919 четвертим Універсалом - повну політичну незалежність України від Росії. 29 квітня 1918 р., в останній день існування Центральної Ради Михайла Грушевського було обрано Президентом Української Народної Республіки.

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського Грушевський відійшов від активної політичної діяльності. В березні 1919 року емігрував в Чехословаччину, а потім в Австрію, де розгорнув широку наукову і публіцистичну діяльність.

У Відні Грушевський заснував Український соціологічний інститут, редагував орган Української партії соціалістів-революціонерів: "Борітеся - поборете!", часописи "Східна Європа" і "Наш стяг". Тривалий час мешкав також у Женеві, Берліні та Парижі.

У 1924 році, після тривалих роздумів і переговорів з радянськими представниками, Михайло Грушевський повернувся до Києва. В 1924 був обраний членом Української академії наук, керував секцією історії України історичного відділу АН, брав участь у виданні журналу "Україна", "Записок історико-філологічного відділу ВУАН", "Наукового збірника" та ін. За його редакцією вийшли "Український археологічний збірник", "Пам'ятки українського письменства", "Студії з України".

1929 року М. Грушевського обрали академіком Академії наук СРСР. Проте невдовзі Михайла Сергійовича заарештували як керівника так званого Українського націоналістичного центру, але незабаром звільнили і залишили на постійне проживання у Москві під постійним наглядом НКВС. Розпочались репресії: наукові установи, створені ним, ліквідовано, співробітників і учнів заарештовано. Праці вченого піддалися нищівній критиці. Все це негативно вплинуло на здоров'я вченого.

Наприкінці 1934 року Грушевський відпочивав у одному з кисловодських санаторіїв і несподівано захворів на карбункул. Було призначене лікування. Однак хвороба тільки посилилася, оскільки лікування було некваліфіковане. Втрутилися хірурги. Під час нескладної операції 25 листопада Михайло Сергійович помер.

Похований на Байковому кладовищі у Києві. "Репресований посмертно"-наприкінці 1930-х років всі його праці були заборонені, багато родичів (серед них - його дочка) репресовані і загинули. При переслідуванні членів сім'ї Грушевського

були використані свідчення його колишнього учня і одночасно інформатора НКВС К. Ф. Штепи.

Грушевський - автор понад 2 тис. наукових праць: "Історія України-Руси" (т. 1-10, в 13 книгах, 1898-1937), "Нарис історії українського народу" (1904), "Ілюстрована історія України" (1911), "Початки громадянства" (1921), "Історія української літератури" (т.1-5, 1923-27) та багато інших. Він також один з редакторів багатотомного видання документів "Джерела до історії України". Навряд чи є багато вчених у світі, що могли б з ним зрівнятися.

Олександр Сергійович Грушевський і Галина Сергіївна Грушевська

Михайло Грушевський – геніальний учений, як і незрівнянний організатор наукових досліджень, вихователь молодих adeptів історичної науки. У своїй діяльності опирався М. С. Грушевський і на своїх родичів. Усім їм відкривав двері для праці в царині україністики, закликав до віддачі зусиль у вільний розвиток української історичної науки.

В установах Історичної секції ВУАН плідно працював молодший брат академіка Олександр Грушевський, відомий історик, дослідник української літератури. Вони були братами не лише по крові, а й по духу. Обидва поклали свої життя на вівтар служіння українській ідеї, історичній науці. Наслідуючи старшого брата, Олександр Сергійович Грушевський у 1899 р. з дипломом I ступеня та золотою медаллю закінчив історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Для своєї магістерської праці студював архівні збірки в Австрії, Німеччині, Росії. 1906-1907 рр. разом з братом працював над розробкою статуту Українського наукового

товариства в Києві. О. Грушевський серед тогочасних університетських кіл Російської імперії першим запровадив викладання історії України рідною мовою. Ці, овіяні славою, лекції прочитав у Новоросійському університеті у 1907 р., за що отримав догану і був змушений залишити вищу школу. Науково-педагогічну діяльність продовжив у Московському та Петербурзькому університетах. В останньому став одним з керівників популярного студентського гуртка українознавства. Події Української революції покликали Олександра Грушевського до Києва, де проявився його хист організатора, провідника культурно-освітнього руху. Його обирають членом Української Центральної Ради, він очолює справу із заснування першого Українського народного університету. Як історик особливо переймався проблемою збереження унікальних історичних джерел, розробляв проект створення Українського національного архіву, концепцію архівно-археологічного інституту, входив до комісії із заснування Національної бібліотеки. Від 1919 р. діяльність вченого була пов'язана з Українською академією наук. Директор Постійної комісії зі складання Історично-географічного словника українських земель, Олександр Грушевський підняв студії з історії заселення України до рівня фундаментальної академічної дисципліни.

У 1919-1924 рр. О. Грушевський керував також роботою славнозвісної історичної секції Всеукраїнської академії наук. Створив серію яскравих літературних портретів до біографічного словника діячів України. Віддану науці людину, фахівця-енциклопедиста у 1933 р. було звільнено з усіх академічних посад, за “неприпустимий гріх” – бути Грушевським. Через п'ять років засуджено до заслання. Там він і помер.

Дружина Олександра Сергійовича Грушевського – Ольга Перфиненко-Грушевська як професійний бібліограф була співробітником ВУАНівської комісії. Сестра Михайла Сергійовича, Галина (Грушевська) Шамрай, також зарекомендувала себе вправним науковцем, працювала в часописах

брата, в Держвидавві України. Її син Сергій Шамрай – найобдарованіший історик серед Грушевських, співробітник ВУАН з 1924 р.

Свою дружину Марію Грушевську-Вояковську, педагога і перекладача, яка співпрацювала у “Літературно-Науковому Віснику”, Михайло Грушевський залучав до громадських занять, до роботи в академічних установах.

Катерина Грушевська

Високий науковий злет і велика трагічна доля судилась ще одному членові родини Грушевських – єдиній і найдорожчій дочці Михайла Сергійовича і Марії Сильвестрівни – Катерині, якій батько сам відкрив дорогу в науку. Катерина Грушевська була самобутньою вченою, відомим діячем науки, але її ім'я ще належно не поціновано, її творчий доробок залишається недостатньо відомим.

Етносоціолог, фольклорист, етнограф, культуролог, перекладач з європейських мов, секретар Українського соціологічного інституту у Відні (1919-1924), дійсний член НТШ у Львові (з 1927).

Вона була єдиною і улюбленою дитиною Михайла Сергійовича і Марії Сильвестрівни. З малку Катерина була хворобливою, а тому батьки з великою любов'ю й увагою берегли єдиний промінь родинного щастя – Кулюню (так тепло називали її родичі), віддавали їй свою ласку і ніжність. Тяжка хвороба (сухоти) не дозволяла дівчинці мріяти про офіційну школу, а тому навчалась вдома. Основну турботу про початкове навчання дочки взяла на себе мати – педагог, знавець багатьох іноземних мов; батько скерував процес освіти в бажане русло, що дозволило

найповніше реалізувати її здібності та знання. Катруся з дитинства володіла іноземними мовами – французькою, польською, німецькою, англійською, захоплювалася літературою, історією, читала, малувала, писала листи, сама любила одержувати листівки. А ще особливу роль відігравали поїздки до Києва, відвідини Марії Сильвестрівни з Катрусею родини Черняхівських, Стешенків, Лисенків, де всі захоплювалися юною галичанкою.

Вона вступає до Київського університету, потім, коли сім'я перебувала на еміграції, Катерина навчалася у Женевському університеті. У Відні вона включилась до роботи Українського соціологічного інституту і видає першу серйозну наукову працю “Примітивні оповідання, казки та байки Африки та Америки”. Із поверненням в Україну, 1924 р. К. Грушевська розпочала науково-дослідну роботу у створених М. Грушевським історичних установах. 1931 року Катерина Михайлівна разом із батьком виїжджає до Москви. На той час у нього були проблеми із очима і дочка була вченому-історикові справжньою помічницею.

Після смерті батька Катерина Грушевська ще встигає підготувати до видання 10 том “Історії України-Руси”, 6 том “Історії української літератури” М. Грушевського. 10 липня 1938 року органи НКВС арештували її у Києві (у час загострення легеневої хвороби), кинули в холодні застінки спочатку на Інститутській, а згодом у Лук'янівській в'язниці. Для Катерини почалися страшні дні і ночі образливих допитів, принизливих очних ставок, радянських методів ведення слідства. Арештованій приписували злочини, яких вона не робила, ставили в провину дії, котрих не чинила. Катерині інкримінували тісну співпрацю з батьком у ворожій щодо радянської влади діяльності, особисту участь в “антирадянській українській організації”, обвинувачували її в налагодженні конспіративних контактів із Заходом. Катерина Грушевська провинилася перед системою, бо була дочкою академіка М. С. Грушевського. 5 червня 1939 року було винесено суворий вирок: позбавлення волі у виправному таборі терміном на вісім років. Шлях К. Грушевської лабіринтами ГУЛАГу був

довгим-предовгим. Владивосток, Магадан, Москва, Уфа, Павлоград, Новосибірськ... У відчаї сімдесятирічна мати Марія Сильвестрівна пише у високі інстанції (ЦККП(б)У, ВКП(б), до Верховної Ради Союзу і УРСР, Берії, Сталіну). Просить, щоб добилися перегляду справи, хоче врятувати дочку, вирвати її з неволі. Після війни Марія Сильвестрівна отримує звістку про смерть дочки. За документами КДБ померла вона 30 березня 1943 року в Темлазі, поховано її в Новосибірську.

Вшанування пам'яті

У Києві, Луцьку та Львові споруджено пам'ятники Михайлу Грушевському. Також невеликий постамент був зведений у місті Козятин на Вінниччині. На фасаді двоповерхового будинку у Києві на вул. Володимирській, 35 встановлений барельєф, саме тут у 1927-1930 роках працював Михайло Грушевський. Відомому історикові відкрито меморіальні дошки у Відні, Празі, Варшаві, Холмі (Польща), Тбілісі, Казані, Москві.

Київ

Львів

Луцьк

Бар (Вінничина)

Зображення на грошових знаках

Портрет Михайла Грушевського зображено на банкноті номіналом 50 гривень та на пам'ятних монетах 1996 та 2006 років.

Музеї Михайла Грушевського

У часи незалежності України відкрито музеї Михайла Грушевського у Львові, в Івано-Франківській області, в Києві. У 2006 році в селі Сестринівка Козятинського району на Київщині де проживав вельми поважний і шанований усіма місцевими і довколишніми прихожанами священник Захарій Іванович Оппоков (дід Грушевського) і куди часто навідувався Михайло, відкрито музей. Матеріали музейної експозиції висвітлюють головні аспекти життєвого і творчого шляху

М. С. Грушевського, його родинні корені (а саме родовід великої і благородної родини Оппокових). Висвітлено роль діда Захарія, священника Покровської церкви с. Сестринівки, у становленні світогляду молодого Грушевського.

У селі Криворівня Верховинського району, де ще до початку Першої світової війни мав віллу Михайло Грушевський, у 2003 році відкрито музей. У ньому представлено біографічні документи та світлини Михайла Грушевського, етнографічну збірку, предмети побуту початку ХХ ст.

Музей є філією обласного краєзнавчого музею.

Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського у Києві був створений згідно з рішенням Київської міськради у лютому

1992 року, практично відразу після проголошення незалежності України. Його вирішено було облаштувати у будинку, де мешкала сім'я Грушевських, на вул. Паньківській, 9.

З дня заснування музею в його зібрання надійшло близько 5 тисяч предметів. Іконографічна збірка, що містить сотні фотографій М. Грушевського та його родини – не тільки найбільша в Україні, а й унікальна по своєму наповненню. Перлиною іконографічної збірки є портрет Катерини Грушевської виконаний відомим українським художником І. Трушем. Колекції надішли в музей від рідних вченого з України та з-за кордону. У фондах музею – оригінали листів М. Грушевського та його рідних, праці історика, видання під його редакцією, книги з особистої бібліотеки.

У Львові в серпні 2000 року – після проведення ремонтно-реставраційних робіт – гостинно відчинив свої двері відвідувачам державний меморіальний музей Михайла Грушевського.

Будинок у якому розміщено музей розташовано в садибі українського історика, на вул. І. Франка, 154. Споруджено будинок у 1902 році за проектом архітектора Марціана Заходного. Родина мешкала у віллі неповних 12 років (1902-1914рр).

Фонд музею налічує понад 20 тис. одиниць зберігання. Серед них – праці Михайла Грушевського та наукові видання за його редакцією, іконографічні джерела, особисті речі, фото, епістолярій, меблі, побутові речі, стародруки, періодика 1900-40-х рр., світлини, листи вченого, меблі.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Бурлака, Г. Літературна творчість Михайла Грушевського [Текст] / Г. Бурлака // Дивослово. – 2009. - №1. – С. 48-58.
2. Войтко, В. Перший президент України [Текст] : [Михайло Грушевський] / В. Войтко // Журавлик. – 2009. - №8. – С. 6-7.
3. Грушевський Михайло Сергійович [Текст] // Котляр, М., Кульчицький, С. Шляхами віків: довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К.: Україна, 1993. – С. 125.
4. Ідзьо, В.С. Михайло Грушевський на шпальтах часописів українців Росії у першій чверті ХХ ст.[Текст] / В.С. Ідзьо. – Львів: Сколом, 2007. - 64с.
5. Копиленко, О.П. Повернення Михайла Сергійовича Грушевського [Текст] / О. П. Копиленко – К.: Видавн. т-ва “Знання” України, 1991. – 48с.
6. Костенко, Т. “Я оснувався у Москві, Арбат, 55....” [Текст] (Московські адреси Михайла Грушевського) / Т. Костенко // Високий замок. – 2006. – 18 жовтня. – С. 6.
7. Михайло Грушевський [Текст] // Остапенко, П. В. Усі видатні постаті історії України / П. В. Остапенко. – Х.: Торсінг Плюс, 2006. – С. 184 .
8. Михайло Грушевський [Текст] // Сто великих українців / Укладач Н. В. Астапенко та ін. – К.: Вид. Арій, 2008. – С. 293-299.
9. Міщенко, Н. Чому загинув перший український президент? [Текст] / Н. Міщенко // Науковий світ. – 2005. - №9. – С. 18-19.
10. Музиченко, Я. Рада з Грушевським [Текст] / Я. Музиченко // Україна молода. – 2009. – 17 березня. – С.11.
11. Олендй, Л. Де справді мешкав у Львові Грушевський? [Текст] /

- Л. Олендій // Львівська газета. – 2006. – 6 жовтня. – С. 1.
12. Остерська, М. Президент без музею [Текст] : (До 140-річчя з дня народження М. Грушевського) / М. Остерська // Україна молода. – 2006. – 30 вересня. – С. 3.
13. Перший президент України [Текст] // Мельничук, Г. 100 незабутніх імен України / Г. Мельничук. – Київ.: Вид-во “Школа”, 2005. – С. 43-45.
14. Пиріг, Р. Михайло Грушевський і більшовицька влада: ціна політичного компромісу [Текст] / Р. Пиріг // Дзеркало тижня. – 2006. – 30 вересня. – С. 20.
15. Пиріг, Р. “Приземлення” Михайла Грушевського [Текст] : (До 140-річчя з дня народження) / Р. Пиріг // Українська культура. – 2006. – 29 вересня. – С. 7.
16. Про Михайла Грушевського [Текст] // Дашкевич, Ярослав. Постаті : Нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Дашкевич – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ, Літер. Агенція “Піраміда”, 2007. – С. 366-450.
17. Соколова, С. Сторінки великого життя [Текст] : (До 140-річчя з дня народження М. Грушевського) / С. Соколова // Українська культура. – 2006. - №12. – С. 1.
18. Тихенький, О. Хто небо прихилить до Ваших могил? [Текст] : [Невідомі сторінки біографії Михайла Грушевського] / О. Тихенький // Чумацький шлях. – 2004. - №5. – С. 9-11.
19. Читайло, О. Куди зникли твори Михайла Грушевського? [Текст] / О. Читайло // Високий замок. – 2006. – 7 жовтня. – С. 14.
20. Шаповал, Юрій, Верба, Ігор. Михайло Грушевський [Текст] / Ю. Шаповал, І. Верба. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 2005. - 352с.

Вебліографія

1. Академік М. С. Грушевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: libportal.org.ua/index.php?...id... - Мова: українська.
2. Брат М.С. Грушевського – Олександр Сергійович Грушевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/29ff373a020e071b/>- Мова: українська.
3. Глафіра Захарівна Опокова (Грушевська) [Електронний ресурс].- Режим доступу: uk.rodovid.org/wk/Запис:255657 – Мова: українська.
4. Грушевська Катерина Михайлівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: histsans.com/?termin=Grushevaska_K – Мова: українська.
5. Грушевський, Михайло. Ілюстрована історія України [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський. – Режим доступу: <http://uadoc.com/grushevs/title.htm> - Мова: українська.
6. Грушевський, Михайло. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. [Електронний ресурс] / Редкол.: П.С.Сохань та ін.. – К.: Наук. думка, 1991. – Режим доступу: litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm – Мова: українська.
7. Грушевський, Михайло. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. [Електронний ресурс] / Упорядн. В. В. Яременко та ін.. – К.: Либідь, 1993. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html> - Мова: українська.
8. Грушевський, Михайло. Оповідання [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський. – Режим доступу: http://ukrlit.org/Hrushevskiy_Mykhailo_Serhiiovych/bekh-al-dzhuhur/ - Мова: українська.
9. Грушевський, Михайло. Про старі часи на Україні: Коротка

- історія (для першого початку) [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський – К.: АТ “Обереги”, 1991. – 104с. – Режим доступу: http://eduknigi.com/istor_view.php?id – Мова : українська
10. Грушевський, Михайло. Якої автономії і федерації хоче Україна [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський. – Режим доступу: ukrstor.com/ukrstor/grusewskij_awtofed.html – Мова: українська.
11. Грушевський Михайло Сергійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/29/57143/> - Мова: українська.
12. Знамениті, великі, геніальні люди. Михайло Грушевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 100v.com.ua/.../Mihaylo-Grushevskiy-pers... – Мова: українська.
13. Крип’якевич, І. Михайло Грушевський. Життя та діяльність [Електронний ресурс] / І. Крип’якевич. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/kryp4.htm> - Мова: українська.
14. Михайло Грушевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrainians-world.org.ua/.../e0b2dcd9 - Мова: українська.
15. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.kharkov.ua/lib_druk.php?type=2&id=56 – Мова: українська.
16. Михайло Грушевський як велетень української національної культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/biograf/24082> - Мова: українська.
17. М.С. Грушевський – перший президент України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: poltavahistory.org.ua/historyug_u.htm – Мова: українська.
18. Михайло Сергійович Грушевський – український історик,

- літературознавець, соціолог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/exhib/1271939758.html> - Мова: українська.
19. Олександр Сергійович Грушевський – історик і організатор архівної та бібліотечної справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://dissert.com.ua/contents/28667.htm> - Мова: українська.
20. Політичний портрет М. Грушевського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ref.by/refs/32/5666/1.html - Мова: українська.
21. Президентська родина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bratstvolviv.orthodoxy.ru/grusch.html> - Мова: українська.
22. Родовід Михайла Грушевського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?id=1169 – Мова: українська.
23. Сюдюк, І. Іван Франко та Михайло Грушевський [Електронний ресурс] / І. Сюдюк // День. – 2003. – 13 вересня. – Режим доступу: <http://together.lviv.ua/index.php?id=978> – Мова: українська.
24. Траверсе, Т. Світ Михайла Грушевського. Особистість і доба: психологічні аспекти [Електронний ресурс] / Т. Траверсе // Дзеркало тижня. – 2006. – 8 липня. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/svit_mihayla_grushevskogo_osobistist_i_doba_psihologichni_aspekti-47200.html - Мова: українська.

**Бібліографічна пам'ятка “Михайло Грушевський:
історичні поступи та здобутки”
(до 145-річчя з дня народження українського історика)
Для учнів 7-9 класів та організаторів
дитячого читання**

**Укладач: Романюк, Л. П., бібліограф ЦБС для дітей
м. Львова**

**Редактор: Комлєва Н. І., завідувач ВІМПТ ЦБС для
дітей м. Львова**

**Відповідальний за випуск: Галушко В. Ф., директор
ЦБС для дітей м. Львова**

